

مسجد: آغاز معماری در تمدن اسلامی

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۹/۰۵

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۰/۰۵

کد مقاله: ۴۴۵۲۲

افتخار قاسم زاده^۱، ذاکر حاتم پور^۲، رقیه یوسف دخت^۳

چکیده

مسجد یکی از شاخص‌ترین بناهای معماری اسلامی است، مطالعه و پژوهش درباره آن به سبب اینکه آغاز معماری در تمدن اسلامی با این بنا است، ضروری می‌باشد. مسجد جلوه‌ای از زیبایی‌های بصری و نمونه بارزی از تلفیق و ارتباط فرم‌های نمادین با باورهای عمیق اعتقادی در عرصه حیات مادی است که علاوه بر تأمین کالبد مکان عبادت با زبان کنایه و اشاره هنر از معرفت دینی و راز و رمز شریعت سخن می‌گوید، و از این رو اهمیت و قداست ویژه‌ای برخوردار است. مسجد در اصل متناسب به ذات اقدس خداوند است و در بیان معماری هنرمندان آن از ماورایی‌ترین دریافت‌های بشری بهره گرفته می‌شود. در این نوشتار ضمن بیان معانی لغوی و اصطلاحی مسجد و تاریخچه آن، اهمیت و ضرورت، آداب و احکام مسجد و در نهایت به معماری و کارکردهای آن در تمدن اسلامی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و با روش توصیفی-تحلیلی پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: مسجد، معماری، کارکردها، آداب و احکام، تمدن اسلامی

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ فرهنگ و تمدن ملل اسلامی - دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره). (مسئول مکاتبات) eftekhargasemzadeh@gmail.com

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ فرهنگ و تمدن ملل اسلامی - دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره).

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد تفسیر قرآن - دانشگاه شهید مدنی آذربایجان تبریز.

۱- مقدمه

هنر معماری با پیشینه چندین هزارساله خود، پیوسته نقش بسیار مهم و حساسی در جوامع انسانی داشته است که تاکنون هنر معماری در رابطه با عوامل متعدد خصوصاً علل مذهبی تغییرات و تحولات بسیاری را به خود دیده که طبعاً تمامی این دگرگونی‌ها سبب پیشرفت و شکوفایی معماری شده است. در بین اندام‌های معماری هر جامعه‌ای اعم از یکجانشینی‌های ابتدایی و یا شهری پیشرفته امروزی، نیایشگاه همواره از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده و از لحاظ معماری نیز بهترین و پیشرفته‌ترین تکنیک‌ها در آن به کار گرفته شده است. به طوری که با مطالعه دقیق نیایشگاه‌ها در هر دوره و هر جامعه‌ای می‌توان علاوه بر مسائل اعتقادی به نوآوری‌های فنی که در زمینه معماری نصیب آنان گردیده نیز پی برد. با آمدن اسلام، احداث و برپایی مسجد بیش از هر بنای دیگری مورد توجه قرار گرفت، تا جایی که در هر شهر و روستایی مساجد آدینه و جامع ساخته شدند، و معماران اسلامی با به کارگیری عوامل متعددی نظیر محاسبات دقیق، طراحی متناسب، انتخاب فرم درست پوشش بنا و رعایت مسائل فنی تمام سعی و تلاش خود را جهت هر چه با شکوه‌تر ساختن خانه‌های خدا به کار گرفتند. در قرون اولیه اسلامی، طرح، مصالح و شیوه ساخت نخستین مساجد بسیار ساده و بی‌پیرایه بوده است؛ زیرا معماران اسلامی سعی بر این داشتند تا اولاً از تجملات و تزئینات زایدالوصف اعصار پیشین (درابنیه) اجتناب ورزند. ثانیاً با توصیفاتى که از مسجد پیامبر شنیده بودند، سادگی آن را سرمشق و الگوی خویش قرار دادند و با ساخت مساجد اولیه، بنیان محکمی برای بناهای آینده پی ریزی نهادند. مسلمانان تنها به آرایش معنوی قناعت کرده، با ذکر نام خدا آنجا را مزین و زیبا می‌ساختند زیرا در آن عصر عنایت و دقت کامل داشتند که کوچک‌ترین اثری هم از آثار بت‌پرستی باقی نگذارند. گذشته از این اسلام اساساً در عصری آمد که تکلف‌ها، ترف و تجمل به حد افراط رسیده و زندگانی را مشکل ساخته بود. از این جهت اسلام سادگی و اعتدال را پیشه و شعار خود ساخت و مانند یک نهضت عمومی علیه تجمل‌های کمرشکن زندگی آن عصر قیام کرد.

سال‌ها بلکه قرن‌ها گذشت و دامنه فتوحات اسلامی تا شام، عراق، فارس و حتی سراسر آسیا و آفریقای شمالی گسترده شد و از آنجا به اسپانیا و جنوب فرانسه انتشار یافت و در همه این مراحل مسجد اسلام نیز دوش به دوش فتوحات اسلامی در پیشرفت بود. بدیهی است در اثر این تحولات، اختلاط و امتزاج‌ها مسجد نیز پذیرای این عوامل شد و از این جهت در اکناف و اطراف کشورهای اسلامی مساجدی گوناگون با معماری‌های زیبا و دل‌پسند پدید آمد بلکه می‌توان گفت مسجد خود بهترین آئینه تحول فن معماری و از بزرگ‌ترین عواملی است که در ادوار مختلف تاریخ اسلام قریحه و هوش سرشار مسلمانان را به کار آورد و در پیشرفت فن معماری خدمتی بزرگ و شایان تمجید انجام داده است.

محور اصلی این تحقیق بر موضوعات ذیل پایه‌گذاری شده است:

۱. معنای لغوی و اصطلاحی مسجد؛
۲. تاریخچه مسجد؛
۳. اهمیت و ضرورت مسجد؛
۴. آداب و احکام مسجد؛
۵. معماری؛
۶. کارکردهای مسجد.

۲- معنای لغوی و اصطلاحی

«مسجد» (جمع: مساجد) در زبان عربی، از ماده «س-ج-د» به معنای جایی است که در آنجا انسان در مقابل خداوند پیشانی بر زمین می‌گذارد (گرابار، ۱۳۷۴: ۴۱) و مسجد، اسم مکان و به معنای جایی است که در آنجا سجده می‌کنند (مصطفوی، ۱۳۶۸: ج ۵: ۵۵). مسجد در سیر تاریخی خود از عهد باستان تا زمان اسلام معنایی گوناگون به خود دیده است. معنای نخست آن کاربردی حسی داشته و به خم کردن و فرود آمدن سر بر روی زمین گفته می‌شده است. همچنین «سجود» به معنای «سر به زیر افکندن و فروتنی» در انسان، حیوان و جماد مشترک است. راغب اصفهانی در این مورد می‌گوید: «سجود به معنای سر به زیر انداختن و فروتنی است و آن بر دو قسم است؛ یکی سجود اختیاری که ویژه انسان و با انجام آن سزاوار ثواب می‌شود، و دیگری سجود تسخیری که انسان، حیوان و نبات را در بر می‌گیرد» (۱۴۱۶: ق: ۳۷۹). برخی معتقدند کلمه مسجد از واژه‌ای غیر عربی «msgd» به معنای محل عبادت گرفته شده است که در متون زبان آرامی مربوط به قرن پنجم پیش از میلاد مسیح وجود دارد (پدرسن و جمعی از نویسندگان، ۲۰۱۲: ج ۶: ۶۴۴). در دوره پیش از اسلام این کلمه برای اشاره به هر مکان و معبدی بوده که در آن خدا را عبادت می‌کرده‌اند (همان: ۶۴۵). برخی معتقدند کلمه «مساجد» در آیه چهلیم سوره حج در همین معنا به کار رفته است (همانجا).

دهخدا با استناد به منابع کهن و ذکر نمونه‌های بسیار از آنها نوشته است که کلمه عربی مسجد، در اصل، به صورت کلمه «مزگت» از زبان آرامی وارد عربی و فارسی شده است (نک: دهخدا: ذیل واژه «مزگت»). او به نقل از این منابع آورده است که حروف «ز»، «گ» و «ت» در عربی به «س»، «ج» و «د» تغییر کرده و مسجد در عربی یعنی جای سجده کردن. به نقل این

منابع، مزگت به معنای نمازخانه، خانه خدا، «خانه‌ای که برای پرستش پروردگار بسازند و هرکس خواست در آن عبادت کند» و نظائر آن می‌آمده است (همانجا).

مسجد در اصطلاح رایج فعلی به معنای عبادتگاه خاص مسلمانان و محل نماز خواندن آنهاست. گفته‌اند از آن رو که مسلمانان در نماز، سجده می‌کنند و سجده نهایت خضوع در عبادت است، این مکان را مسجد به معنای جای سجده نامیده‌اند. مسجد، به لحاظ فقهی احکامی ویژه دارد و به لحاظ مادی ممکن است عبارت از یک ساختمان محصور میان دیوارها یا یک زمین بدون سقف و دیوار باشد. «مسجد جامع» نیز به معنای مسجد به کار می‌رود ولی غالباً مراد از این کلمه مسجدهای بزرگ یا مساجدی در شهرها است که نماز جمعه در آن اقامه می‌شود (نک: اسپیزیتو، ۱۳۹۱: ج ۴: ۱۷۱).

واژه مسجد بیست و هشت بار به شکل جمع و مفرد در قرآن کریم به کار رفته است که در برخی از آنها از اهمیت مسجد و حفظ آن سخن رفته است (مقصودی، ۱۳۸۷: ۱۰۶): «إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مِنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَ آتَى الزَّكَاةَ وَ لَمْ يُخَشِ إِلَا اللَّهَ فَعَسَى أُولَئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُتَّقِينَ (ترجمه: مساجد را فقط کسی آباد میکند که به خدا و روز قیامت ایمان آورد و نماز را برپا دارد و زکات بدهد و از کسی جز خدا نترسد- امید است آنها هدایت یابند.) [توبه-۱۸].

مالکیت مسجد در قرآن به خدا نسبت داده شده است (جن/۱۸). از امام صادق(ع) از علت احترام مساجد پرسیدند، آن حضرت در پاسخ گفتند: «زیرا مساجد خانه‌های خدا در زمین‌اند» [۸] بنا بر سخن قرآن، مسجد مکه که همان مسجدالحرام است، مکانی برای فعالیت‌های آیینی و نیز محل گرد هم آمدن (بقره/۱۲۵) است و این مسجد نخستین خانه‌ای است که برای عبادت مردم برپا شده است. (آل عمران: ۹۶) (اسپیزیتو، ج ۴: ۱۶۵).

۳- پیشینه تاریخی مسجد

حضرت رسول اکرم (ص) ۱۳ سال پس از بعثت گرامیشان، در مکه به هدایت و تبلیغ پرداختند، ولی مدام مورد بی‌حرمتی و حتی ضرب و شتم و شکنجه کفار قریش قرار می‌گرفتند. تا اینکه با بیعت‌های پی در پی که از طرف قبایل مسلمان شده مردم یثرب با آن حضرت به عمل آمد، زمینه حکومت اسلامی در آن دیار آماده شد و حضرت رسول اکرم (ص) در روز پنجشنبه اول ماه ربیع الاول از مکه همراه با یکی از یاران خود بیرون آمدند و به قصد مدینه هجرت فرمودند. آن حضرت در روز دوشنبه ۱۲ ماه ربیع الاول وارد محله قبا در جنوب مدینه شدند و در خانه مردی به نام کلثوم بن هدم و بعد از آن به خانه خثیمه اوسی نزول فرمودند. «قبا» در حومه جنوبی مدینه اولین توقفگاه مهاجران در بیرون شهر بود، و انصار در این محل به استقبال یاران خود می‌شتافتند. پس از اقامت چند روزه حضرت که به انتظار امیر المؤمنین (ع) بودند. حضرت در «قبا» میان قبیله بنی عرو بن عوف اقامت داشتند.

ابن اسحاق می‌گوید: رسول خدا در مدتی که در «قبا» حضور داشتند مسجد قبا را تأسیس فرمودند؛ سپس روز جمعه بیرون رفتند و نماز جمعه را در میان قبیله بنی سالم بن عوف، در مسجدی در میان وادی رانوتاء، به جای آوردند که این نخستین نماز جمعه‌ای بوده است که در مدینه توسط شخص پیامبر اقامه شد و صد نفر مسلمان نیز در آن نماز شرکت داشته‌اند (قاضی ابرقوه، ۱۳۷۷، ج ۱: ۴۷۳).

بعد از اینکه پیغمبر (ص) مسجد قبا را بنا فرمودند، به طرف مرکز مدینه حرکت کردند و به محلی بنی سالم بن عوف که رسیدند، ظهر جمعه شده بود. حضرت پیغمبر اکرم (ص) در یک مسجدی که هم اکنون هم آثارش وجود دارد و اسمش مسجد جمعه است، شخصاً اقامه جمعه فرمودند و مطابق کتب تواریخ صد نفر به پیغمبر اکرم (ص) اقتدا کردند و اسم آن مسجد را مسجد المأه گذاشتند.

بعد از آن که پیامبر در مسجد بنی سالم بن عوف نماز جمعه را اقامه کردند، تشریف آوردند در مرکز مدینه و مسجد النبی پایه گذاری شد. مسجد پیامبر، به زودی جایگاه ویژه‌ای نزد مسلمانان یافت و به مکانی برای عبادت، آموزش مذهبی، فعالیت‌های جمعی و تصمیم‌گیری‌های مهم سیاسی تبدیل شد. پیش از این، پیامبر در برخی مکان‌های مکه به همراه مؤمنان نماز جماعت خوانده بود ولی جایی را به عنوان مسجد تعیین نکرده بود.

مسجد پس از هجرت، افزون بر عبادت، مرکزی برای اداره حکومت بود و سپس به عنوان مکانی آموزشی و تبلیغی نیز به کار رفت. بعدها وقتی دارالحکومه و مدرسه ساختند، مسجد به عبادت اختصاص داده شد؛ گرچه گهگاه از آن به عنوان مدرسه نیز استفاده می‌شد (جعفریان، ۱۳۷۹: ۲۰۱).

در جریان فتوحات عراق و شمال آفریقا در قرن اول هجری، مسلمانان با الگوبرداری از پیامبر اکرم(ص) در مدینه، معمولاً فضایی را که در مرکز اردوگاه‌هایشان قرار داشت به مسجد اصلی اختصاص می‌دادند. با تبدیل شدن پادگانها به شهرهایی چون

بصره، کوفه، فسطاط و قیروان این محل‌های عبادت نیز به بناهایی دائمی تبدیل شدند. از همین الگو در بنیانگذاری بغداد در قرن دوم هجری و قاهره در قرن چهارم هجری استفاده شد. مسلمانان در شهرهایی که فتح می‌کردند مانند دمشق، بیت المقدس و مدائن مساجد خود را در محل معابد کلیساها و قصرها بنا می‌نهادند (اسپیزیتو، ج ۴: ۱۶۷).

احداث مساجد پس از مسجد قبا و مسجد النبی در دیگر مناطقی که اسلام بدانها راه می‌یافت، انجام می‌گرفت. در قرن اول قمری مسجد کوفه (۱۷ق.)، مسجد فسطاط (۲۱ق.) و جامع بصره (۲۴ق.) به اهتمام مسلمانان ساخته شد (غنیمه، ۱۳۷۲: ۶۱). به گفته ابن خلدون (م. ۸۰۸ق) دو نوع مسجد شهری وجود داشته است: مساجد بزرگ تحت اختیار دولت برای نمازهای جمعه و اجتماعات مهم مسلمانان و مساجد کوچک که به وسیله بخش‌های گوناگون جمعیت شهری ساخته و اداره می‌شدند. در دوره اولیه معمول این بود که به پیروی از آداب و رسوم پیش از اسلام و نیز روش و سیره پیامبر در مدینه، خلفا یا فرمانداران منصوب آنها اقامتگاه خود را در کنار مسجد جامع برپا کنند در حالی که مردم عادی مساجد خود را در محلات قبیله‌ای خود می‌ساختند. با افزایش شدید قدرت و ثروت امپراتوری‌های اسلامی و جدا شدن اقامتگاه حاکمان، بر تعداد مساجد دولتی و غیردولتی به شدت افزوده شد. هر دو نوع معمولاً به کمک مردم و درآمدهای اوقاف تأسیس و نگهداری می‌شدند (اسپیزیتو، ج ۴: ۱۶۷-۱۶۸).

کارایی مسجد غالباً برای برپایی عبادات روزانه و نماز جمعه بوده که مردان بیشتر در آن شرکت می‌کردند. زنان در عقب صف مردان در حالی که پرده‌ای میان آنها و مردان بود یا در اتاقی جداگانه و یا در طبقه بالا در مراسم حضور داشتند (همان: ۱۶۹). به سبب وجود احکام خاص مسجد، غالباً مکانی خارج از محل عبادت برای وضو اختصاص داده می‌شد. در تاریخ شیعه همانند اهل تسنن، اهمیت مساجد و قدرت آنها فراز و نشیب فراوان داشته است. مسجد مرقد‌های شیعیان در کربلا و نجف از حمایت آل بویه (قرن‌های چهارم و تا پنجم قمری) و صفویه (قرن‌های دهم تا یازدهم قمری) برخوردار بوده است. سلسله فاطمی اسماعیلیه (قرن‌های چهارم تا ششم قمری) مساجد بسیاری را در شمال آفریقا تا مصر و حجاز بنا کرد و در تحت حمایت قرار داد. صفویه همین کار را در ایران و کشورهای ساحل خلیج فارس انجام داد. با این حال، زمانی که جمعیت شیعه مذهب‌های سنی شدند، نه تنها روند مسجدسازی به میزان بسیاری کاهش یافت؛ بلکه برگزاری مراسمی مانند نماز جمعه نیز رو به کاستی نهاد (همان‌جا).

۴- اهمیت و ضرورت مسجد

مسجد جایگاهی برای دفاع از ارزش‌های فرهنگی، علمی و سنت‌های ارزشمند اسلامی است که جلوه‌ای ویژه در جامعه اسلامی و جهان کنونی پیدا کرده است. مسجد میعادگاه و محل تجمع و نقطه شروع حرکت‌های انقلابی و از همه مهم‌تر، مکانی مقدس برای شکرگزاری و سجده‌گاه مومنین است (زمرشیدی، ۱۳۷۴: ۹). مسجد کانون گرم زندگی‌ساز و سعادت آفرینی است که وسیله و جانی برای اصلاح باطن اجتماع، مسجد، مجلس شورای هر محل است، محل عبادت است، مدرسه و اندرزگاه و کانون خیریه و مرکز تربیت و تعاون اجتماعی است. پایگاه بسیج مردم و آگاه کردن آنان است. محل آشنا شدن به اسلام و کسب اعتماد مردم نسبت به یکدیگر است. مسجد، مقدس‌ترین، پاک‌ترین، سرنوشت‌سازترین مکان و موقعیت حضور مسلمین است و به تعبیر امام خمینی (ره) مساجد سنگر است و باید این سنگرها را حفظ نمود (فراهی، ۱۳۸۲: ۵۲-۷۱؛ پورجعفر، امیرخانی و لیلیان، ۱۳۹۰: ۲۱). در طول تاریخ، مسجد مأمین جهادکنندگان در راه شرف اسلامی و آزادی مسلمین است که این خود تأکیدی بر اهمیت ویژه مسجد در عصر احیاء تفکر اسلام راستین محمدی است؛ باتوجه به این اهمیت است که «معماری اسلامی» به طور عام و «معماری مسجد» به شکل خاص، چشم جهانیان را به خود متوجه کرده است. در معماری اسلامی، مسجد به عنوان سمبل و معرف این معماری مطرح می‌شود. با توجه به همین ویژگی‌ها، همچنین به سبب توجه و علاقه‌ای که عموم طبقات مردم، بدان داشته و دارند، سلاطین و حکمرانان هم در حکومت خویش، با ساخت مساجدی با شیوه‌های جدید (از نظر فرم ظاهری نما و گاهی با اضافه کردن فضای بدیع و همراه با نوآوری)، سیر و تحولی در معماری اسلامی شدند (زمرشیدی: ۹).

۵- آداب و احکام مسجد

از همان زمان که مسجد در اسلام بنیان گذاشته شد، احکام و آدابی برای حضور در آن و رفت و آمد به آن در قرآن و حدیث ذکر گشت. به ظاهر، نخستین احکام و آدابی که برای مسجد برشمرده شد، مربوط به اموری مانند طهارت و نظافت بود. برای نمونه، توصیه‌هایی اکید از پیامبر اکرم (ص) درباره ثواب پاکیزه کردن مسجد و نکوهش آلوده کردن آن، در دست است که در موضوع «آداب» می‌گنجد (نک: مجلسی، بی تا: ۲۷۷-۲۷۵ و ۵۷۴-۵۷۳). درباره شخص نمازگزار و اشیا و حالات مربوط به او نیز

احکام فقهی خاصی وضع شده است؛ مثلاً ورود به مسجد در حالت جنابت حرام شمرده شده یا پوشیدن لباس سفید و پاکیزه برای حضور در مسجد مستحب و لباس سیاه و چرک مکروه است (نک: امام خمینی، ۱۳۶۴: مسائل شماره ۷۹۸-۸۶۵). سرویس‌های بهداشتی در خارج و در فاصله‌ی مناسبی از مسجد، واقع در مصلا ساخته شود. البته در این خصوص بایستی به اقلیم نیز توجه شود. استفاده از پوشش و مصالح مناسب در کف و تا ارتفاعی خاص از دیوار تا امکان نظافت و ... فراهم باشد (مقصودی: ۱۲۵).

۶- معماری

معماری اسلامی به عنوان یکی از موفق‌ترین شیوه‌های معماری در تاریخ معماری جهان مطرح است. از لحاظ تاریخی معماری اولین هنری به شمار می‌آید که خود را با هویت و مفاهیم اسلامی سازگار نمود و از طرف مسلمانان مورد استقبال قرار گرفته است (مهدوی نژاد، دهقانی و برومند، ۱۳۹۴: ۲۶۵). مساجد به عنوان مهم‌ترین مؤلفه‌ی معماری اسلامی در مناطق مختلف جهان به لحاظ معماری شباهت‌هایی بسیار به یکدیگر دارند؛ با این حال، در هر منطقه‌ای پذیرای خصوصیات معماری و هنری آن منطقه نیز شده و تفاوت‌هایی با دیگر مساجد یافته‌اند. بدین ترتیب، معماری مساجد هر کشور گویای ویژگی‌های معماری بومی آن سرزمین شده است (پاپادوپولو، ۱۳۷۸: ۹).

به طور کلی، مساجد دارای عناصر مشترکی هستند که آنها را از سایر بناها متمایز می‌سازد. این عناصر مشترک عبارت‌اند از: شبستان، مقصوره، محراب، منبر، صحن یا حیاط و مناره. کلیه عناصر ذکر شده، به نوعی، کم و زیاد در ساختمان مساجد اسلامی به کار گرفته شده‌اند.

۱-۱- شبستان

شبستان یا بخش سرپوشیده مسجد که در آن نماز گزارده می‌شود، اندام اصلی همه مسجدهاست که معمولاً دارای دو بخش زنانه و مردانه است. این دو بخش در مسجدها به گونه‌های مختلفی از یکدیگر تفکیک می‌شوند؛ گاه به صورت شبستان ویژه زنانه در طبقه بالا (به صورت نیم طبقه یا کمربوش) پیش‌بینی می‌شود و گاه با پرده یا هر گونه جدا کننده در تراز شبستان از فضای مردانه تفکیک می‌شود. این شبستان غالباً با میانسرا (حیاط) همراه می‌شود ولی در عین حال مسجدهایی نیز وجود دارند که میانسرا ندارند؛ مانند: مسجد ایاسوفی، مسجد کبود و مسجد شیخ لطف الله.

مسجد پیامبر از ابتدا دارای دو بخش سرپوشیده (شبستان) و سرگشاده (میانسرا) بوده است. و این همان الگویی است که مستشرقین به عنوان مسجد عربی از آن نام می‌برند. مسجدها در سده‌های اول و دوم هجری از ابتدا به صورت دو بخشی ساخته می‌شدند یعنی دارای بخش دارای بخش سرپوشیده و سرگشاده به تفکیک بوده‌اند نظیر مسجد اموی، مسجد فهرج یزد و ... (زرگر، ۱۳۸۶: ۴۷).

۲-۲- مقصوره

مقصوره محوطه‌ای در نزدیک محراب بوده است که برای خلیفه ساخته می‌شد. در لغت به معنای اتاق کوچک است و در اصطلاح اتاق کوچک محصور در جلوی مسجد و محراب بوده که امام یا خلیفه در آن می‌ایستاده است. صرف نظر از اینکه پیرامی مقصوره یا به دلیل ترس بعضی از خلفای صدر اسلام از سوء قصد و یا نوع دیگری از تکریم خلیفه یا امام بوده است. مقصوره فقط در مساجد بسیار بزرگ، در پایتخت دیده می‌شود. به طور کلی مقصوره برای درک شکل‌های تزئینی بیشتر اهمیت دارد تا برای فهم مسجد (زرگر: ۴۸). برخی مورخان عثمان بن عفان را نخستین کسی دانسته‌اند که مقصوره را برای امنیت خود به مسجد افزوده است (سهمودی، بی‌تا، ج ۲: ۵۱۰) و برخی دیگر، مروان بن حکم و یا دیگران را مبدع مقصوره معرفی کرده‌اند (قاسمی دمشقی حنبلی، ۱۳۹۰: ق: ۱۰۴).

مقصوره به گونه‌ای واضح‌تر از محراب یا منبر، نشان از حضور حاکم یا فرمانروا دارد. بر عکس، هر مسجد جامع مستلزم وجود امام و خطیب است. مقصوره حصاری جداگانه و معمولاً مربع شکل است که درون مسجد و نزدیک محراب قرار دارد. دیوارهایش می‌تواند که بنایی شده باشد، ولی شبکه کاری با چوب یا فلز متداول‌تر است. این دیوار برای مجزا کردن شخصی که در مقصوره است از دیگر نمازگزاران کفایت می‌کند. ولی در عین حال این امکان را به او می‌دهد که نماز را مشاهده کند و در آن شرکت جوید (زرگر: ۴۸).

۳-۳- محراب

محراب یعنی تورفتگی عمیق در دیوار رو به قبله که بیشتر با تزئینات فراوان همراه است. پیش از آن، جهت قبله را در مساجد باز بدون دیوار از طریق فرو کردن عمودی در ماسه یا چنان که در خانه پیامبر در مدینه عمل شد، به کمک یک قطعه سنگ نشان

می‌دادند (اسپیژیتو، ج ۴: ۱۷۱). متداول‌ترین دلیلی که برای وجود محراب اقامه شده این است که جهت برگزاری صفوف نماز را مشخص می‌کند. ولی گرابار بر این باور است که به سه دلیل این توجیه نادرست است:

۱. یکی اینکه در هیچ یک از مساجد اولیه محراب وجود نداشت.
۲. همواره بخش‌های کالبدی مسجد در راستای قبله ساخته می‌شد و نیازی به یک نشانه دیگر نبود.
۳. از بیشتر نقاط مسجد نمی‌توان محراب را دید، و ابعاد آن تناسبی با کارکردی که برای آن شمرده شده تناسبی ندارد (۱۳۷۹: ۱۳۲).

به گفته گرابار برخی نویسندگان توجیه دیگری را ارائه کردند که محراب، ویژگی شاهانه‌ای بود که به ساختمان مساجد وارد شد، تا جایگاه خلیفه یا نماینده او را در مسجد متمایز کند. ولی این توجیه هم چندان مورد پذیرش او نیست. چرا که محراب به صورت ویژگی خود به خودی کلیه مساجد، و نه مساجد اصلی و رسمی درآمد. ولی دیدگاهی که خود گرابار درباره پیدایی محراب ارائه می‌کند، این است که محراب معنایی نمادین دارد و پیدایی آن با هدف یادآوری حضور پیامبر به عنوان اولین امام مسلمین است. چون نخستین محراب در مسجد اموی مدینه ساخته شد. در همان جایی که پیامبر در خانه اصلی خود هنگام امامت یا وعظ، بر حسب عادت در آنجا می‌ایستادند (همان: ۱۳۳؛ زرگر: ۵۰).

۶-۴- منبر

مکان بلندی که واعظ و خطیب از آن بالا می‌رود و به وعظ و خطابه می‌پردازد، منبر نام دارد. منبر از ریشه عربی «نَبْر» به معنای عالی و بلند می‌باشد. ابن منظور می‌گوید: «محل ایراد خطبه توسط خطیب را به دلیل بلندی آن، منبر می‌گویند» (۱۴۱۴ ق، ج ۵: ۱۸۹). در زبان فارسی واژه‌های گوناگونی چون کرسی، اورنگ، سریر و تخت‌گاه هست که تا اندازه‌ای از شکل ظاهری همسان منبر است. ولی کاربرد آنها نه برای وعظ و خطابه، بلکه برای نشست و بار عام دادن پادشاهان است. هر چند در پیش از اسلام، پادشاهان ایران و روم و حتی برخی از فرمانروایان محلی از وسیله‌ای به نام کرسی یا تختگاه به هنگام جلوس یا برای دیدار با بلند پایگان کشورهای دیگر استفاده می‌کردند، اما بی‌گمان پیامبر (ص) در ساختن و استفاده از منبر نه از آنها الهام گرفته بود و نه هدف آنها را دنبال می‌کرد (زرگر: ۵۰). پیش از ظهور اسلام منبر در حجاز وجود نداشت و سخنرانان برای سخنرانی بر نیزه تکیه می‌دادند و سخن می‌راندند. پیامبر اکرم (ص) نیز در آغاز رسالت به صورت ایستاده و با تکیه بر درختی (استوانه حنانه) خطبه می‌خواند تا این که برای ایشان منبری با سه یا چهار پله ساختند. در برخی منابع روایی از کلمه «منبر» برای سخنرانی پیامبر (ص) یاد شده که شاید بتوان از آن برداشت کرد که در آن زمان منبر به کار می‌رفته است.

به گفته بوکهارت این مسئله را که پیامبر ساخت منبر از تمدن‌های چون ایران و روم وام گرفته، باید کاملاً تصادفی تلقی کرد (۱۳۶۵: ۱۰۴). نباید این موضوع را انکار کرد که حکومت‌های اموی و عباسی در تغییر شکل ظاهری منابر و تزیین و آرایش آنها، از تمدن‌های پیش از اسلام تأثیر پذیرفته بود.

نخستین منبرها بسیار ساده و دارای چند پله بود و از لحاظ ساختاری دارای دو مثلث مسطح در دو بدنه که در میان این دو، یک ردیف پله قرار می‌گرفت که خطیب را به بالاترین قسمت که عرشه یا نشستگاه است می‌رساند. رفته رفته از دوره خلفای اموی و اموی دچار تحولاتی شد و از نظر شکل و ظاهر تغییرات گوناگونی شد.

۶-۵- صحن یا حیاط

یکی از عناصر مهم معماری مساجد اسلامی، صحن و حیاط است که به دلیل پیروی از طرح و نقشه اولین مسجد جهان (مسجد النبی) طرح مربع و یا مربع مستطیل دارد و فضای آزاد و روحانی را برای واردین به مسجد ایجاد می‌کند. در واقع شکل و فرم و عناصر تزیینی ابتدا در همین صحن‌ها به نمایش در می‌آیند و شما هنگام ورود به مسجد بسیاری از عناصر معماری و تزیینات وابسته به معماری را یکجا مشاهده می‌کنید. در وسط صحن حیاط، آب، مظهر پاکیزگی و نظافت، در حوض بزرگی که با فضا سازی بنا به صورت دایره و یا مربع و مستطیل و یا هشت گوش متناسب است، متجلی می‌شود. معمولاً معماران چیره‌دست تمام دانش‌ها و رموز معماری خود را در یک بنای مقدس به کار می‌برند. از این‌رو، محل حوض را در جایی انتخاب می‌کردند که لااقل تصویر بخش اعظمی از بنا به ویژه ایوان‌ها و طاق نماهای زیبا که دارای تزیینات و رنگ‌های الوان بودند کاملاً در حوض منعکس شود. هنگامی که این آیین کاذب، با موج کوچکی شکسته می‌شود، انسان متفکر و عارف به چشم دل می‌بیند که هیچ چیز جز ذات اقدس پروردگاری پایدار نیست (کل من علیها فان). بنابراین، حوض علاوه بر کارکردی که برای وضو ساختن دارد، نمادی تزیینی نیز به شمار می‌رود (احمدی شلمانی، ۱۳۹۰: ۱۱۷).

در بعضی از مساجد، بر روی حوض، سکو یا تختگاهی ساخته‌اند که پله پای آن در آب حوض است، در بالای این سکو که به آن «خدای خانه» می‌گویند مؤمنین دور از دسترس مردم عادی، به تلاوت قرآن مجید می‌پردازند. کاربری دیگر این تختگاه، زمانی

است که شمار جمعیت نمازگزاران به حدی می‌رسد که شیبستان‌ها گنجایش آن را ندارند. در این صورت، تعداد زیادی از نمازگزاران در حیاط مسجد و در ایوان‌های مجاور حیاط اقامه نماز می‌کنند. در این وضعیت، یک نفر «مکبر» در بلندای سکو، صدای «مکبر» داخل مسجد را برای مؤمنین خارج از مسجد تکرار می‌کند. در مقابل بعضی از ایوان‌های مساجد، صفا یا سکویی مجزا قرار داشت که طول و عرض آن متناسب دهانه ایوان به ارتفاع ۳۰ تا ۵۰ سانتیمتر از سطح مسجد بالاتر بود. این صفا، مخصوص نمازگزاران فضای آزاد، و از فضاهای دیگر ممتاز بود و مردم با کفش بر روی این صفا رفت و آمد نمی‌کردند (همان‌جا).

۶-۶- مناره

مناره. [مَ رَ / ر] [از ع، ا] منار و جوتره؛ و فنار. (ناظم الاطباء). نشان که در راه از سنگ و خشت برپا کنند و در اصل لغت به معنی چراغ پایه باشد ظاهراً وجه تسمیه آن باشد که سابق برای راه یافتن مسافران چراغی بر مناره می‌افروختند، زیرا که در بلاد عرب به شبها می‌روند (نک: لغت‌نامه دهخدا).

کارکرد مناره دعوت مسلمین به نماز است. برجی بلند که یا بی‌فاصله به مسجد چسبیده و یا در نزدیک آن ساخته می‌شود. شکل آنها گاه از برج‌های چهار گوش کلیساهای مسیحی برداشت شده که خود آنها از ساختمان‌های رومی و یونانی الگوبرداری شده است. الگوی دوم برج‌ها، برج‌های ساسانیان در ایران است. برج‌هایی با پلکان مارپیچ که در مسجد سامره و ابن طولون قاهره دیده می‌شود (زرگر: ۵۴). از دیدگاه محققان فرهنگ اسلامی این طور به نظر می‌رسد که فکر برپایی مناره، نخستین بار در سوریه و در عصر خلافت امویان پدیدار شده است (هوشیار، ۱۳۸۰: ۶۷۵).

مناره‌ها را می‌توان جایگاه ذوق و سلیقه، تجلی‌گاه رنگها و اشکال گوناگون هنری و نمایشگاهی از هنر آفرینی معماران و هنرمندان مسلمان در راستای تحقق باورها و بیان اعتقادات دینی آنها دانست.

۷- کارکردهای مسجد

مساجد در زمینه‌های مختلف دارای فعالیت‌های گسترده می‌باشد و هر قدر این فعالیت‌ها و کارکردها از تنوع بیشتری برخوردار باشد مسلماً از جذابیت و اقبال بیشتری برخوردار شده و مورد استقبال گسترده‌تری از سوی تمامی اقشار جامعه، به ویژه قشر جوان قرار خواهد گرفت که نتیجه آن افزایش اعتقادات مذهبی و دین‌باوری در سطح جامعه می‌باشد. در این بخش از تحقیق به کارکردهای مسجد از صدر اسلام تا کنون که در بسیاری از مساجد قابل اجرا است؛ پرداخته می‌شود:

۷-۱- کارکرد عبادی

مسجد به طور قطع بنای مذهبی اصلی اسلام است که از بین کارکردهای متعدد آن، والاتر از همه کارکرد عبادی آن است. برای بعد عبادی مسجد نمونه‌های گوناگونی می‌توان ذکر کرد استفاده از مساجد در راستای همه آنها از صدر اسلام مرسوم بوده است و تقریباً صحت استفاده از مسجد در موارد یاد شده از متواترات بین مسلمین است.

در این خصوص می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. نماز جماعت؛ ۲. تلاوت قرآن؛ ۳. اعتکاف؛ ۴. خواندن نوافل، ۵. دعا و مناجات؛ ۶. تبلیغ و سخنرانی (نقی زاده، ۱۳۸۶: ۵۶).

۷-۲- کارکردهای اجتماعی

مسجد، محل گردهمایی مسلمانان و تجلیگاه پرشکوه انسجام و یک پارچگی ملت مسلمان است. اصولاً یکی از علل تأکیدات پیامبر (ص) و ائمه معصومین (ع) بر حضور در نماز جماعت به صورت صفوف فشرده و منسجم، ایجاد روحیه تعاون در میان نمازگزاران و افزایش بُعد اجتماعی مسلمانان در کنار انجام اعمال عبادی آنان می‌باشد. و این حضور می‌تواند از هرج و مرج و عنان گسیختگی که جامعه به مرور زمان دچار آن می‌شود، جلوگیری کند و تشکیل این اجتماعات در مکان مقدس مسجد، باعث می‌شود تا مؤمنین تحت توجه و ارشاد عالمان و مبلغان دینی قرار گیرند (موظف رستمی، ۱۳۸۲، ج ۲: ۶۳). کارکرد اجتماعی آن به دو بخش تقسیم می‌شود:

(الف) رأی گیری: از زمان پیامبر (ص) مساجد محل شور و تصمیم‌گیری‌های مهم در سطح اجتماعی بوده‌اند. به گونه‌ای که بعد از وفات ایشان نیز، به خاطر مرسوم بودن این گونه امور برای مسجد، در جریان خلافت هم، اصحاب در مسجد پیامبر (ص) دور هم جمع شدند.

(ب) اعلام و اطلاع‌رسانی: اعلام و اطلاع‌رسانی در مساجد دو جنبه می‌تواند داشته باشد: جنبه اول، آنکه در راستای امور عبادی قرار دارد که یکی از آداب و سنت‌های اسلامی به شمار می‌رود. جنبه دیگر، برای امور دنیوی مورد استفاده قرار می‌گیرد، مانند اعلام و اطلاع‌رسانی‌ای که برای یافتن اشیای گمشده صورت می‌گیرد.

۷-۳- کارکرد نظامی (پایگاه بسیج)

کارکرد نظامی بیشتر در زمان جنگ است و تنها مصداق آن در مساجد امروز ما پایگاه‌های مقاومت بسیج می‌باشد. بررسی کتب تاریخی به خوبی روشنگر آن است که از ابتدای اسلام تمامی فعالیت‌ها از جمله: گردآوری، تجهیز، سامان دهی و تجمع نیرو به هنگام احساس خطر و بیم از تعرض دشمن، در مسجد صورت می‌پذیرفته است. مسجد نه تنها محل اعزام نیروها و طرح نقشه‌های جنگی بوده، بلکه رسول خدا (ص) دستور می‌دادند در صورت وجود مسجد، چادر فرماندهی ایشان را در کنار آن نصب کنند؛ به طوری که در جنگ با «بنی نضیر» به بلال دستور داد تا خیمه ایشان را در کنار مسجد کوچکی نزدیک آن محل نصب کنند؛ اما زمانی که آن خیمه مورد شناسایی و هدف تیر دشمن قرار گرفت، حضرت فرمودند تا خیمه را به کنار «مسجد فضیح» منتقل نمایند تا از تیررس دشمن به دور باشد (فجری، ۱۳۸۸: ۷۶؛ موظف رستمی، ج ۲: ۷۵-۸۱).

۷-۴- کارکرد قضایی (شورای حل اختلاف)

از زمان پیامبر (ص) به امور قضایی نیز در مسجد پرداخته می‌شده است. در هنگام خصومات و محکوم ساختن بزهکاران، همگی در مسجد انجام می‌شده است. به طور کلی مسجد در آن زمان یک دادگستری به تمام معنا بوده است. پس از وفات پیامبر (ص) جانشینان حضرت هم راه ایشان را ادامه دادند و این سنت را به عنوان یک کارکرد مورد اتفاق برای مساجد تا مدت‌ها ماندگار کردند.

۷-۵- کارکرد آموزشی

مسجد از همان آغاز محل آموزش دین و کاربرد آن در زندگی روزمره بوده است. قرآن دین را چیزی می‌داند که به کمک عقل شناخته می‌شود و این شناخت را به دیگران نیز منتقل می‌کند. نقل است که پیامبر در مسجد مدینه به آموزش مسلمانان می‌پرداخت و به پرسش‌های آنان پاسخ می‌داد.

امروزه با وجود پیشرفت‌های پدید آمده در عرصه آموزش و وسایل کمک آموزشی که بیشتر از قبل لزوم انتقال محیط‌های آموزشی به بیرون از مساجد را نمایان می‌کند، هنوز هم کارکرد آموزشی مساجد تعطیل نشده است. حتی در برخی از مساجد سعی شده تا محیط مسجد را پیشرفت‌های پدید آمده در عرصه آموزش همسو کنند. این کار که معمولاً در قالب کانون‌های فرهنگی در مساجد شکل گرفته، یک نوع بنیاد گرایی در عرصه مساجد به حساب می‌آید (نقی زاده: ۵۹).

در راستای تأیید این برنامه برای مساجد می‌توان به حدیث زیر اشاره کرد:

«هر کس بامدادان به مسجد برود و هدفی جز این نداشته باشد که کار خوبی را یاد بگیرد یا به دیگری یاد بدهد، اجر به جای آورنده عمره کامل را دارد و کسی که در شب به مسجد برود و هدفی جز این نداشته باشد که کار خوبی را فراگیرد یا به دیگری آموزد، پاداش یک حج کامل برای اوست» (مجلسی، ۱۴۱۴ق، ج ۱: ۱۸۵).

۷-۶- کارکردهای خاص

مساجد کارکردهای خاص دیگر نیز دارد که می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- الف) برگزاری مجلس ترحیم؛
- ب) کمک به مستمندان؛
- ج) محلی برای استراحت و خواب؛
- د) استفاده عمومی از سرویس بهداشتی؛
- ه) پناهگاه در موارد ضروری؛
- و) سفره خانه برای مراسم ویژه؛
- ح) خرید و فروش در مسجد (نمایشگاه محصولات فرهنگی).

نتیجه گیری

در مجموع باید گفت که مسجد اساسی‌ترین نوع بنای مذهبی در اسلام است. مسجdsازی برای اولین بار با ساخت مسجد قبا شروع شد و رفته رفته بر شمار مساجد اضافه شد. مسجdsازی از امور مهم است زیرا که مسجد جایگاهی برای دفاع ارزش‌های فرهنگی، علمی و سنت‌های ارزشمند اسلامی است که جلوه‌ای ویژه در جامعه اسلامی و جهان کنونی پیدا کرده است. حضور در مسجد از آداب و احکامی برخوردار است که نخستین آداب و احکام مربوط به اموری مانند طهارت و نظافت است. بخش قابل توجهی از شکوه و عظمت معماری تمدن اسلامی در معماری مسجد ظهور و بروز یافته است. معماری مسجد از اساس مساوات-

طلبانه، شمایل شکن، درون نگر و از همه مهم تر سرشار از انگیزه های عمیق مذهبی است. مسجد علاوه بر بعد عبادی نقشی محوری در کلیه فعالیت ها و تعاملات اجتماعی جامعه ایفا می نموده است.

منابع

- قرآن کریم.
- لغت نامه دهخدا.
- ابن منظور، محمد بن مکرم بن علی (۱۴۱۴ق)، "لسان العرب"، بیروت: دار صادر، ج ۵.
- احمدی شلمانی، محمد حسین (۱۳۹۰)، "معماری معاصر مساجد"، تهران: فرهیختگان دانشگاه.
- اسپیزیتو، جان ل. (۱۳۹۱)، "دائرة المعارف نوین اسلام: ذیل «مسجد»"، ترجمه: حسن طارمی و دیگران، تهران: نشر مرجع، ج ۴.
- امام خمینی (ره) (۱۳۶۴)، "توضیح المسائل"، تهران: انتشارات وزارت ارشاد.
- بورکهارت، تیتوس (۱۳۶۵)، "هنر اسلامی، زبان و بیان"، ترجمه: مسعود رجب نیا، تهران: سروش.
- پاپادوپولو، الکساندر (۱۳۷۸)، "معماری اسلامی"، ترجمه: حشمت جزنی، تهران: مرکز نشر حوزه هنری، چاپ اول.
- پور جعفر، محمد رضا؛ امیرخانی، آرین؛ لیلیان، محمد رضا (۱۳۹۰)، "معماری مساجد مدرن و معاصر: آسیا، اروپا، آمریکا، آفریقا و اقیانوسیه"، تهران: انتشارات طحان.
- جعفریان، رسول (۱۳۷۹)، "آثار اسلامی مکه و مدینه"، تهران: مشعر.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۶ق)، "مفردات الفاظ القرآن"، دمشق: دارالقلم؛ بیروت: الدارالشامیه.
- زرگر، اکبر (۱۳۸۶)، "راهنمای معماری مسجد"، تهران: شرکت گرافیک دید.
- زمرشیدی، حسین (۱۳۷۴)، "مسجد در معماری ایران"، تهران: انتشارات کیهان، چاپ اول.
- سمهودی، علی بن احمد (بی تا)، "وفاء الوفا باخبار دار المصطفی"، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ج ۲.
- غنیمه، عبدالرحیم (۱۳۷۲)، "تاریخ دانشگاه های بزرگ اسلامی"، ترجمه: نورالله کسایی، تهران، دانشگاه تهران.
- فخری، محمد مهدی (۱۳۸۸)، "آشنایی با کارکردهای مسجد"، مجله: مبلغان، شماره ۱۲۰ (۱۲ صفحه - از ۶۸ تا ۷۹).
- فراهتی، عباسعلی (۱۳۸۲)، "مسجد و تأثیر علمی و اجتماعی آن در جامعه اسلامی از آغاز تا پایان حکومت اموی"، تهران: انتشارات ستاد عالی کانون های فرهنگی هنری مساجد.
- قاسمی دمشقی حنبلی، محمد جمال الدین (۱۳۹۰ق)، "اصلاح المساجد من البدع و العوائد"، بیروت: المکتب الاسلامی.
- قاضی ابرقوه، رفیع الدین اسحاق (۱۳۷۷)، "سیرت رسوا الله"، تحقیق اصغر مهدی، تهران: خوارزمی.
- گرابار، الگ (۱۳۷۳)، "هنرهای تجسمی: مسجد نمونه هنر دینی در اسلام"، ترجمه: محمد سعید حنایی کاشانی، فصلنامه هنر، شماره ۲۶ (۳۶ صفحه - از ۴۳ تا ۷۸).
- ----- (۱۳۷۹)، "شکل گیری هنر اسلامی"، ترجمه: مهرداد وحدتی دانشمند، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی.
- مجلسی، محمد باقر (۱۴۱۴ق)، "بحارالانوار"، ج ۱، بیروت: مؤسسه الوفاء.
- ----- (بی تا)، "عین الحیوة، تهران"، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- مصطفوی، حسن (۱۳۶۸)، "التحقیق فی کلمات القرآن"، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ج ۵، چاپ اول.
- مقصودی، غلامرضا (۱۳۸۷)، "سیرت تحول معماری مساجد و مصلها از صدر اسلام تاکنون"، چاپ اول.
- موظف رستمی، محمد علی (۱۳۸۲)، "آیین مسجد، ج ۲، تهران: گویه.
- مهدوی نژاد، محمد جواد؛ دهقانی، فهیمه؛ برومند، بهار (۱۳۹۴)، "جایگاه «رو یکرد اسلامی» به معماری در ایران معاصر (۱۳۷۰ - ۱۳۸۹)", مجموعه مقالات کنگره بین المللی علوم انسانی اسلامی، دوره اول - شماره ۳ (۱۸ صفحه - از ۲۶۱ تا ۲۷۸).
- نقی زاده، حسین (۱۳۸۶)، "بررسی کارکردهای مسجد"، مجله: مبلغان، شماره ۹۶ (۱۳ صفحه - از ۵۵ تا ۶۷).
- هوشیار، مهران (۱۳۸۰)، "مناره؛ سروش مساجد چراغی بر راه دلشدگان"، مجموعه مقالات دومین همایش بین المللی معماری مسجد، دانشگاه هنر، ج ۲، چاپ اول، صص ۶۷۳-۶۸۰.
- Pedersen, J., Hillenbrand, R., Burton-Page, J., Andrews, P.A., Pijper, G.F., Christie, A.H., Forbes, A.D.W., Freeman-Greenville, G.S.P. and Samb, A., (2012), "Masjīd", in: Encyclopaedia of Islam, Second Edition, Edited by: P. Bearman.

Mosque: The Beginning of Architecture in Islamic Civilization

Eftekhhar Gasemzadeh¹, Zaker Hatampour², Ruqiyah Yusuf Dukht³

Abstract:

The mosque is one of the most prominent Islamic architectural monuments, and study and research on it is essential because architecture begins with Islamic civilization. The mosque is a manifestation of visual beauty and a prime example of the incorporation of symbolic forms with deeply held beliefs in the realm of material life that, in addition to providing a place of worship with a language of irony and art, speaks of religious knowledge and the mystery and mystery of the law. , And therefore of special importance and sanctity. The mosque is originally attributed to the divine essence of God and expresses its artistic architecture in the most transcendent human way. In this article, while explaining the literal and idiomatic meanings of the mosque and its history, the importance and necessity of the mosque's ordinances and finally its architecture and functions in Islamic civilization have been studied using library resources and by a descriptive-analytical method.

Keywords: Mosque, Architecture, Functions, Rules, Islamic Civilization.

¹ M.Sc. Student of History of Islamic Nations Culture and Civilization - Imam Khomeini International University. eftekhargasemzadeh@gmail.com

² M.Sc. Student of History of Islamic Nations Culture and Civilization - Imam Khomeini International University

³ M.Sc. student of Quran Interpretation - Tabriz Shahid Madani University of Tabriz.